

Queert omöjligt och möjligt i mellankrigstidens Finland

Stang, Alexandra *Possibilities, Silences: The Publishing and Reception of Queer Topics in Finland during the Interwar Years (and Beyond)* (diss.).
Helsingfors universitet: Institutionen för filosofi, historia, kultur- och konstforskning 2015 (316 sidor)

I INLEDNINGEN TILL sin doktorsavhandling *Possibilities, Silences: The Publishing and Reception of Queer Topics in Finland during the Interwar Years (and Beyond)* ställer Alexandra Stang en fråga som kommer att genomsyra studien: "[I]f there are no concepts of queer, how could one even express it?" För att kunna berätta om erfarenheter måste vi benämna dem, ge dem ett språk.

Att de queera erfarenheterna måste ta språkliga omvägar i den finska mellankrigstidens offentlighet visar Stangs studie. Titeln upplyser om att det inte var omöjligt att publicera litteratur som handlade om icke-heterosexuella relationer men att ämnet mötte tystnad och bortträngning. Syftet med avhandlingen är att granska föreställningar och normer kring sexualitet under den aktuella tidsperioden och undersöka deras inflytande på publiceringsstrategier och respons i det litterära fältet. Tretton verk analyseras med avseende på innehåll och mottagande och ett styrande urvalskriterium har varit att böckerna ska ta upp queera ämnen och ha kvinnliga huvudpersoner. Det är alltså kvinnors icke-heterosexualitet som är i fokus. En intressant utblick sker genom valet av verk i original eller översättning från tre skilda språkområden: de analyserade författarna är finska Ain'Elisabet Pennanen, Elsa Soini och Mika Waltari, finländska Helvi Hämäläinen, Hagar Olsson och Alma

Söderhjelm, svenska Margareta Suber, brittiska Radclyffe Hall och Rosamond Lehmann samt franske Émile Zola.

Ingången är brett litteratursociologisk och queerteoretisk i följe med kanoniserade forskare som Pierre Bourdieu, Judith Butler och Michel Foucault. Ett viktigt inslag är arkivforskningen som bidrar med ny kunskap och belyser publiceringshistoriska beslut som fördröjd utgivning, refusering, censurerade partier i översättningar, och översättningar som inte blev av. Främst handlar det om material som tidningsartiklar, recensioner, förlagskorrespondens och personliga brev. Tre huvudaktörer är operativa på fältet: författare, förläggare och kritiker. Eftersom flera av romanerna aldrig nått översiktsverken eller den stora publiken har detektivarbetet i arkiven blivit desto viktigare, och det föranleder en teoretisk diskussion om arkivets betydelse för historieskrivningen som minnesbank och sorteringsinstans. Vad har bevarats och vad har lämnats åt glömskan? Vem har tagit besluten? Rent konkret kan Stang konstatera att ett välfyllt arkiv som Margareta Subers vid Kungliga biblioteket i Stockholm underlättar forskarens analys, medan luckorna på annat håll kan vittna om tidens ”regressiva krafter”. Arkivens tystnad kastar ljus över tidens inställning. En refusering av en roman med queert innehåll behövde inte motiveras – det känsliga ämnet var talande nog.

Perioden motiveras av strömningar och debatter kring nationell identitet och kön som uppstod vid tiden för Finlands självständighet 1917 samt kring det finska inbördeskriget och första världskriget. Inte minst handlade de rådande idealen om moderskap och kvinnlig dygd. I det mansdominerade, heteronormativa litterära fältet stod queera perspektiv inte högt på dagordningen. Recensionerna av litteratur med mer eller mindre synliga queerperspektiv formulerade sig kring motiven antingen misogynt eller på ett sätt som inte gjorde det enkelt för läsaren att förstå vad det handlade om. Det ger en uppfattning om hur kontroversiellt det var att föra in ämnena i offentlighetens ljuskrets på en så liten bokmarknad som den finska där anonymitet var hart när omöjlig. Stang menar dock att 1930-talets hätska debatt om litterär moral var ett tecken på att ämnet fick genomslag och bidrog till att förändra attityder och förhållningssätt. I någon mening kunde det litterära fältet ta sig friheter

som överskred normer inom lagstiftningen och opinionen. En liknande utveckling skedde i Sverige där flera debatter om konst och moral ägde rum och där även frågan om homosexualitet stod på dagordningen politiskt, socialt och juridiskt med avkriminalisering och legalisering som följd. Stang pekar på en tydlig skillnad mellan Sverige och Finland genom att lyfta fram litteratur som aldrig gavs ut eller översattes i Finland men som blev accepterad i Sverige. Förklaringen till den relativa öppenheten kan sökas i en mer långtgående urbanisering och modernisering och det existerande offentliga samtalet om homosexualitet.

Trots allt publicerades dock romaner med queerperspektiv på finska. Både positiva och homofobiska skildringar förekommer. De förra berördes sällan i recensionerna; ett skäl var att anmälarna helt enkelt läste heteronormativt och inte såg motivet. Övertygande frilägger Stang dolda eller subtila inslag. Ämnena finns där men skyddas av verkningssmedel som ironi och implicita uttalanden. Många romaner handlar om den Nya kvinnan och kunde därigenom förmedla normbrytande på olika nivåer. Dessutom skildrar de ofta ett triangelförhållande mellan två kvinnor och en man – ett effektivt sätt att gestalta samkönad kärlek. Greppen tillät författarna att effektivt arbeta underifrån för att bryta den heteronormativa dominansen och behandla livsavgörande frågor som osynliggjordes eller fördömdes i den litteraturpolitiska verkligheten.

Stang styrker sina teser om glipor, strategier och tystnader med illustrativa exempel. Ett är jämförelsen mellan mottagandet av Rosamond Lehmanns och Mika Waltaris romaner. Den första som rymmer många queera gestalter recenserades inte alls och i översättningen tonades de queera inslagen ner. Waltaris heteronormativa böcker i fransk dekadent anda mottogs däremot med beröm. Inte oväntat skildrar han den sexuella frigjordheten och den Nya kvinnan som ett hot mot traditionella värderingar. Waltari utnämndes också till skapare av den första modernistiska romanen i Finland, medan Hagar Olssons modernistiska *På Kanaanexpressen* (1929) aldrig ens blev översatt. En annan intressant utgivningshistoria erbjuder Zolas *Nana* som först publicerades 1930 i oförkortad översättning, men i en senare utgåva från 1952 censurerades lesbiska inslag – uppenbart av normativa skäl, hävdar Stang i sin om-

sorgsfulla textgranskning. Författarnas status i fältet var vidare betydelsefull. Publiceringen av Alma Söderhjems och Hagar Olssons verk underlättades av upphovspersonernas position som etablerad akademiker respektive kritiker. Den då okända Helvi Hämäläinen skrev sin roman *Kaunis sielu* om lesbisk kärlek 1928 men den fann ingen villig förläggare förrän 2001.

Tyvärr ligger den historiskt ständigt undflyende ”vanliga läsaren” i skugga bakom de professionella kritikerrösterna. Somligt skulle säkert gå att fånga upp i till exempel läsarbrev, men det är en krävande och ofta omöjlig forskningsuppgift på grund av materialläget. Men nog vore det högtintressant att veta mer om läsekretsens uppfattning om de radikala romanerna. Säkert mötte de även där motstånd men de måste också ha haft en betydelsefull identifikatorisk funktion.

De strategier och reaktioner som Alexandra Stang frilägger överraskar inte, men hennes analyser är inte desto mindre viktiga. De demonstrerar de intrikata förbindelserna mellan smak och makt, mellan moralsyn och kvalitetsuppfattning, litteratur och samhälle. Det empiriska grundarbetet och den historiska förankringen lyfter fram och förklarar relationer mellan aktörer i fältet och deras betydelse för litterär och kulturell utveckling. Då som nu skapas historia av en växelverkan mellan strukturer och individer.

ANNA WILLIAMS
UPPSALA UNIVERSITET